

דתישבו

בס"ד

פרשת ויחי, תשל"ז, מספר 1203

ויש שְׂכָר / לִישְׁשָׁכָר / וְלִזְבוּלוֹן בְּזָבוּלוֹ

אפרים חזן

הסיכום "כל אלה שבטי ישראל שנים עשר" מחבר אל שנים עשר השבטים סדרות אחרות בנות שנים עשר איברים: חודשי השנה והמזלות, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במפורש במסורת פיוטי הטל והגשם. כגון, פיוט הטל "אלים ביום מחוסן"², שבו כל חודש זוכה לשתי מחרוזות המבקשות על הטל. בתוך כך נזכרים מזלו של החודש ורמז לאחד משבטי ישראל. כך, למשל, הפיוט קושר בין חודש תמוז שמזלו סרטן, בעל חיים הקשור למים, לשבט זבולון אשר "חוף ימים בצִיָנו / מראית טללי נצנו". כלומר, נחלתו מיוחדת ומצוינת בזכות הטל אשר ירד על הצמחים וניצניהם. שילוב מעניין בין שמות שנים עשר השבטים לבין חודשי השנה והמזלות בונה רבי אברהם אבן עזרא בפיוט הבא:

שיר אֶעֱנֶה, / כִּי הִנֵּה / מְבַשֵּׁר טוֹב חַיִּשׁ יִצְעַד -
אֵלֶיהוּ הַתְּשֻׁבִי מִתְשֻׁבֵי גִלְעָד.

אֵל חִילִי / בְּךָ גִילִי / בְּשֵׁשֶׁת יָמֵי הַמַּעֲשֶׂה:
יוֹם רֵאשׁוֹן - / כִּבְתַּי אִישׁוֹן / בְּצֶל כְּנָפֵיךָ אֲחֻסָּה
בְּכָל עֲנָן / וְכָל קִנָּן, / וְכֹן בְּשָׁנֵי אֶעֱשֶׂה;
וּבְשָׁלִישִׁי / אֶת רֵאשִׁי / בְּכָל אֲשֶׁר אֶפְנֶה אֲנֻסָּה,
וּבְרַבִּיעִי / הִיָּה יִשְׁעִי - / לֹא אֲגוֹר מִשׁוֹסָה,
וּבְחֲמִישִׁי / וּבְשֵׁשִׁי / בְּמִי גִיל יִגוֹן תִּמְסָה,
וְנִכְוִיָּן / בְּרֹב רִנָּן / וְגַם דָּת זְכוֹר נִעֲשֶׂה -
וְהַבְּשֵׁר / בַּל יִחְסַר / וְלָחֶם לִבִּי אֲנוֹשׁ יִסְעַד.

בְּכָל חֹדֶשׁ / גִּיל חֹדֶשׁ - / וְתִשְׁרִי יָבוֹא בְשִׁמְחָה,
מִמְרַחֲשׁוֹן / עַד סִינּוֹן / אֵהִי בְהַשְׁקֵט וּבְבִטְחָה,
וּבְכִסְלוֹ / אֵהִי שְׁלוֹ / טִבְתִּי, שְׁבִט אֶצְלִיחָה;
בְּחֹדֶשׁ אֲדָר / הַנְּאָדָר / גְּבוּרַת אֵל אֲשִׁיחָה,
וְנִיסָן בָּא / בְּנִס אֶהְבֶּה / וְנִס יִגוֹן וְאֲנַחָה,
וְאִיר הוּא / כְּמָהוּ / וְסִינּוֹן וְתַמּוּז בְּרִוְחָה;
וְלֹא אֲדָאב / בְּחֹדֶשׁ אָב / וּבְאֵלוֹל אֵין צְוָחָה -
וְכָל שָׁנִי / בְּאֲדָנִי / בְּטַחְתִּי, לֹא אֲמַעַד.

כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו בריך אותם (בר' מט:כח).
רש"י מפרש על אתר:

ברך אותם - לא היה לו לומר אלא איש אשר כברכתו בריך אותו, מה תלמוד לומר בריך אותם, לפי שנתן ליהודה גבורתו של אריה, ולבנימין חטיפתו של זאב, ולנפתלי קלותו של איל, יכול שלא כללן בכל הברכות, תלמוד לומר בריך אותם.

מברכת יעקב ואילך הפכו הדימויים שניתנו לבני יעקב לסמלים המייצגים את שבטי ישראל. אלה שלא קיבלו דימוי מוגדר, בברכת יעקב או בברכת משה, זכו במשך הדורות להשלמת הדימוי, ולפעמים לכמה דימויים. כגון, חושן ללוי, חומה לשמעון ודודאים או מים לראובן. מלבד דימוי החמור, המציין, על פי המדרש והפרשנות המסורתית, התמדה ונשיאה בעולה של תורה, יששכר זוכה לדימוי נוסף שאינו בברכות - דמות שמש וירח, על פי הפסוק: "וימבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם" (דבה"א יב:לג). כתוב זה מתאר את בני יששכר כבקיאים בקביעת הלוח העברי, המתנהל הן על פי השמש והן על פי הירח.

הדימויים השונים נזדהו הזדהות כמעט מוחלטת עם שמות השבטים עד כדי כך, שבקהילות רבות ניתנו לילדים צמדי שמות הכוללים שם משמות השבטים ולצדו שם בעל החיים המסמל אותו, כך: יהודה אריה, נפתלי צבי ובנימין זאב. לעתים ניתנו שמות בעלי החיים ביידיש: יהודה לייב, נפתלי הירש או בנימין וולף. יוצאים מכלל זה, מטעמים מובנים, דן ויששכר. בקשר ליששכר מצוי הצירוף "יששכר דוב", כביכול ביקשו לשמור על הקשר עם הברכה, אך לא עם הסמל כפי שהוא.

לצד הדימויים שבברכות, נצטרפו אבני החושן, כפי שהציג זאת רש"י:

באתת - כל דגל יהיה לו אות מפה צבועה תלויה בו. צבעו של זה לא כצבעו של זה, צבע כל אחד כגוון אבנו הקבועה בחשן, ומתוך כך יכיר כל אחד את דגלו.¹

² מחזור פסח, מוגה מעובד ומבואר בידי י' פרנקל, ע"פ שיטתו של ד"ר ד' גולדשמידט, ירושלים התשנ"ג, עמ' 225.

* אפרים חזן, פרופסור אמריטוס במחלקה לספרות עם ישראל ובמחלקה ללשון העברית, חבר האקדמיה ללשון העברית
¹ רש"י לבמדבר ב:ב.

אויביו. 27-28. **מלך**: לעת הגאולה תתגלה מלכותך, על פי יש' נב:ז. **מכוכבי מרומיך**: ממרום שמך, וכיוון אל המזלות המפורטים בהמשך. 29. **והדר שור**: על פי דב' לג:ז. **תמימיך**: ישראל יזכו להוד ולהדר, כחודשי ניסן ואייר, חודשי האביב והפריחה. 30. **בעת תאומים**: בחודש סיוון. 31. **ובסרטן**: בחודש תמוז. **אין שטן**: על פי מל"א ה:יח, ורמז לצום י"ז בתמוז, המציין את נפילת חומות ירושלים. **רבי שלומיך**: שלומך הרב. 32. **ומאריה**: מן האויב הפוגע, ורמז למזל חודש אב ולחורבן הבית בידי נבוכדנצר המכונה אריה, על פי יר' ד:ז. **חיה**: קיים. **ושית בלבו אימיך**: שים בלב עמך יראתך ולא אימת האויב. 33. **והבתולה**: כינוי לכנסת ישראל, על פי יר' לא:ג. ורמז למזל חודש אלול. **בעולה**: לכשתיגאל ותשוב לאישה, על פי יש' סב:ד. 34. **למאזנים**: לעת חודש תשרי. **פי שנים**: מן השמחה החלה עתה בחגי תשרי. **נעמך**: על פי תה' כז:ד, מזמור הנדרש על חגי תשרי (ויק"ר כא, ד, ועוד). 35. **ושית... אסמיך**: חודש מרחשוון שבו מבקשים על הגשמים יהיה ממונה על ברכת התבואה. 36. **קשת... קמיך**: תצא למלחמה באויביך ותפגע בהם בחצי הקשת. 37. **גדי ודלי**: מזלות חודשי טבת ושבט. **עדי וחלי**: יהיו נעימים ומבורכים כקישוטים על עם אהוביך. 38. **דגים... ולעד**: רחומיך יזכו לפרות ולרבות כדגים על פני הנחל, על פי בר' מח: טז, ורמז למזלו של חודש אדר.

כאמור, רבי אברהם אבן עזרא משלב את שמות שנים עשר השבטים בין רשימת החודשים לרשימת שנים עשר המזלות. שילוב זה בא בפיט הבדלה למוצאי שבת, הפותח בהבעת ביטחון בה' לקראת ששת ימי המעשה, והדובר מפרט כל יום מימי השבוע וביטחונו עמו. על פי אותו עיקרון הוא מונה את חודשי השנה במחרוזת השנייה, ואף כאן כל חודש וחודש מביא עמו שמחה, הצלחה וביטחון מלא בה'. אפילו על חודש אב המשורר מכריז: "לא אדאב". הצהרה זו מתבהרת במחרוזת השלישית המתפללת על הגאולה ומפרטת ביחס לכל שבט ושבט את מקומו ואת תפקידו לעת הגאולה. תחושת הגאולה הקרובה, הנראית בהישג יד, עולה מן השורות הפותחות במעין בשורה על אליהו "מבשר טוב", הצועד ובא לקראת הגאולה. המחרוזת הרביעית משקפת את הגאולה ביקום כולו, ומפרטת את ישועת ישראל באמצעות פירוט שנים עשר המזלות, סמליהם וצלילי שמותיהם, תוך כדי משחקי מילים מרתקים ושימוש בדו-משמעות. אכן, פיוט הבדלה הבא להשרות ביטחון ואמונה לקראת ששת ימי המעשה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
dafshv@mail.biu.ac.il
כתובת דוא"ל של הדף:
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

רָאָה, מַלְפִי, / לְעוֹלָם כִּי / בְּךָ שָׁם עִמָּךְ פְּסָלוֹ.
20 שְׁנַת תְּהִלָּה / וּגְאָלָה / כְּדַבְּרְךָ קָרָא נָא לוֹ,
וְקָם רְאוּבֵן, / הוּא הֵבֵן / הָרְאִישׁוֹן, לְגוֹרְלוֹ,
בְּהִתְאַסֵּף / בֵּית יוֹסֵף - / וְשָׁב שָׁמְעוֹן לְגִבּוֹלוֹ;
וַיְהוּדָה / בְּקוֹל תּוֹדָה / וְלִוְי יִשָּׂא קוֹלוֹ,
וַיְגִד וְאָשֶׁר / וְדָן - בְּיִשְׂרָאֵל, וַיִּנְפְּתְלֵי - בְּהִיכְלוֹ.
25 וַיֵּשׁ שָׁכָר / לְיִשְׁשָׁכָר / וְלְזַבּוּלוֹן בְּזַבּוּלוֹ,
וּבְנֵימִין, / לְקֶץ יַמִּין, / בְּבִקְרַת יֶאֱכַל עֵד.

מִלֶּךְ עַל עַם, / אֲשֶׁר נָדְהָם / מְגוֹי מִתְקוּמֵיךָ,
הִיָּה עִמּוֹ / וְצוֹ שְׁלוֹמוֹ / מִכּוֹכְבֵי מְרוֹמֵיךָ!
וְהוּד טָלָה / אֵל יְכָלָה / וְהִדְר שׁוֹר תְּמִימֵיךָ,
30 בְּעַת תְּאוּמִים / הַתְּמִימִים / יִהְמוּ נָא רַחֲמֵיךָ;
וּבְסֶרְטָן / אִין שְׁטָן - / אֲבָל רַבִּי שְׁלוֹמֵיךָ,
וּמְאָרְיָה / בְּנֶךְ חַיָּה / וְשִׁית בְּלָבוֹ אֵימֵיךָ;
וְהַבְּתוּלָה / תְּהִי בְּעוֹלָה, / כְּחַזְיוֹנֵיךָ וְנֶאֱמָךְ,
לְמַאֲזִינִים / פִּי שְׁנִים / תֵּן מְטוֹב נְעִמָךְ;
35 וְשִׁית עֲקָרָב / נְגִיד הוֹן רֵב, / לְמַלְאוֹת אֶת אֲסַמֵּיךָ,
וְחָץ קֶשֶׁת / בְּאֵף תִּשֶׁת / בְּלָב אוֹיְבִים קִמֵּיךָ;
גְּדִי וְדָלִי, / עַדִּי וְחָלִי, / יִהְמוּ עַל רַחוּמֵיךָ -
כְּמוֹ דָּגִים / בְּכָל פְּלָגִים / יְדָגוּ לְרֵב וְלָעֵד.³

1. **אענה**: אשיר, על פי במ' כא:ז. **מבשר טוב**: אליהו הנביא, על פי מלאכי ג:כג. **חיש יצעד**: יגיע במהרה.
2. **אליהו... גלעד**: על פי מל"א ז:א. 3. **אל חילי**: הקב"ה שהוא כחומה סביבי, על פי חב' ג:ט. **בך גילי**: על פי תה' מג:ד. **ימי המעשה**: ימי החול, על פי יח' מו:א. 4. **כבת אישון**: על פי תה' יז:ח. **בצל... אחסה**: כל מעשיי יהיו מתוך ביטחון בך, על פי תה' נז:ב. 5. **קנין**: עסקי בימי החול. 6. **אנסה**: אשא כנס וכדגל, על פי תה' ד:ז. 7. **שוסה**: אויביי הבוזזים אותי. 8. **במי... תמסה**: תשטוף את יגוני בשמחת השבת. **תמסה**: תמוסס, על פי תה' ו:ז. 9. **ונכונן**: נכין עצמו לקראת שבת. **דת זכור**: מצוות שבת הכלולה בעשרת הדיברות (שמ' כ:ח). 10. **והבשר בל יחסר**: בסעודות השבת. **ולחם... יסעד**: על פי תה' קד:טו, כיוון ללחם משנה. 11. **בכל... חדש**: הדובר מציינ את ביטחונו בה' בחודשי השנה. 12. **אהי... ובבטחה**: שירדו הגשמים לברכה. **בהשקט ובבטחה**: על פי יש' ל:טו. 13. **הנאדר... אשיחה**: חודש אדר, חודש השמחה והמזל לישראל, ובו מסופרים נסי הפורים. 14. **בנס אהבה**: על דרך "ודגלו עלי אהבה" (שיה"ש ב:ד). **ונס... ואנחה**: על פי יש' לה:ג. 15. **כמהו**: אייר ממשיך את ניסן. 16. **ולא אדאב**: גם בחודש אב, חודש החורבן, לא אדאג, כי הגאולה בפתח. **באדני... אמעד**: על פי תה' כו:א. 17. **כסלו**: ביטחונו, על פי איוב ח:יד. 18. **כדברך**: כפי שהבטחת בפי נביאיך. **קרא**: הכרז על גאולתו. 19. **לגורלו**: לנחלתו. 20. **בית יוסף**: על שלוש נחלותיו: אפרים ושני חצאי המנשה (יה' ז:ז). **לגבולו**: על דרך "ושבו בנים לגבולם" (יר' לא:טז). 21. **ויהודה**: ייגאל וישוב לנחלתו. **בקול תודה**: בשיר של תודה על הגאולה, **ישא קולו**: בשיר בבית המקדש. 22. **בישר**: על פי "אודך בישר לבב", תה' קיט:ז. **בהיכלו**: יודה בבית המקדש. 23. **ויש שכר**: על פי בר' כט:יח; יר' לא:טו. **בזבולו**: כינוי לבית המקדש, על פי מל"א ח:יג. 24. **לקץ ימין**: לעת הגאולה, על פי דנ' יב:ג. **בבקר... עד**: כברכת יעקב, על פי בר' מט:כז. **עד**: שלל

³ י' לוי, שירי קודש של אברהם אבן עזרא, א- ב, ירושלים תשל"ו-תש"ם, ב עמ' 317.